

Канонічно-правовий контекст могилянського богослов'я Таїнства Покаяння

Протоієрей Василь Гоголь, священник Андрій Жук

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-140>

Анотація: У сьогоденні точиться дискусія про ідентичність Української Греко-Католицької Церкви як Київської. Найяскравіше виражає ідентичність тієї чи іншої церковної спільноти її богослов'я, яке, подібно до дзеркала, відображає все церковне життя: його адміністративний, духовний, науковий виміри. Вінцем богословських досліджень, розмірковувань, дискусій є їх практичне втілення в літургійних текстах. Адже з того, у що і як ми віримо, випливає і те, як ми молимося. А також навпаки: з того, як і чому ми молимося, випливає і те, у що ми віримо, якою є наша віра, а отже і хто ми є. Сьогодні Українська Греко-Католицька Церква, відчуваячи брак літургійних книг, стоїть на порозі формування власної літургійної бібліотеки. Тому сучасному богослову варто розглянути ті здобутки, які вже є у спадщині Київської Церкви, для творення нових. Святі Таїнства супроводжують християнина протягом усього його життя. Вони дають йому змогу жити правдивим життям, життям з Богом і у Бозі: Святі Таїнства Втаємничення є дверима до християнського життя, його початком; Таїнства Покаяння та Єлеопомазання допомагають хворим та тим, хто вмирає, як духовно, так і тілесно повернутися до Нього; а Таїнства Священства та Подружжя є певним способом проходження шляху спасіння. У пропонованій статті автори намагаються зрозуміти різні сучасні погляди на зміст Святого Таїнства Покаяння. Зокрема, досліджено богословські праці поодиноких східних православних авторів, які мали вплив на формування богословського світогляду Київського митрополита Петра Могили. Також звертається увага на термінологію, літургію та складові частини цього Таїнства. Окрім того, проаналізовано розуміння Петром Могилою ролі та завдань каянника та сповідника, зокрема, походження і легітимність влади розрішати гріхи, співвідношення дій Христа й священника у відпусканні гріхів пенітентові. Для дослідження зазначеної проблематики авторами використано аналітично-синтетичний метод з елементами порівняння.

Ключові слова: сповідь, митрополит Петро Могила, Київське християнство, священнослужитель, святі Таїнства.

Постановка наукової проблеми та її значення. Щоб зрозуміти належним чином тлумачення Таїнства Покаяння в Петра Могили, потрібно насамперед розглянути богословські погляди, які існували до нього та могли мати, може, й не прямий, а опосередкований вплив на митрополита. У період його життя вагому роль відігравали богословські думки, які були в Константинопольській та посттридентській Римо-Католицькій Церквах, бо під час роботи над Требником митрополитові також були доступні східні та західні літургійні книги¹.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження проблематики Могилянського богослов'я торкається наукових інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Ґрунтовна методологічна підготовка дослідження показала, що серед українських сучасних дослідників проблематикою впливу Константинопольської генези щодо розвитку богослов'я в Україні найбільше цікавляться Б. Гудзяк², П. Галадза³, І. Мицько⁴ та інші. Дослідниця церковної історії Н. Яковенко порушує питання розвитку богословських ідей в Україні XVI-XVII століть⁵, а проблематику міжцерковного діалогу одного з найвизначніших патріархів Сходу Кирила Лукаріса досліджує В. Любащенко⁶. Першоджерельну базу даного дослідження безпосередньо презентують праці окремих зарубіжних науковців, серед них італієць кардинал А. Амато⁷, який посередньо визначає роль Таїнства Покаяння в богословських вченнях Константинопольських патріархів, польський теолог Т. Рерон⁸, який дослідив значення покути і добу Тридентійського соборного

¹ Аналіз Требника Петра Могили. Требник Петра Могили. Перевидання з оригіналу, що появився у друкарні Києво-Печерської Лаври 16 грудня 1946 року / упоряд. А. Жуковський. Канберра – Мюнхен – Париж, 1988. С. 30.

² Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. / Перек. М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000. 426 с.

³ Галадза П. Літургійне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття. Матеріали Четвертих «Берестейських читань». (Львів-Луцьк-Київ, 2–6 жовтня 1995 р.). Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів, 1997. С. 1-29

⁴ Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult236.htm>.

⁵ Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI–XVII ст. Київ, 2002. 415 с.

⁶ Любащенко В. «Кирил Лукарис і протестантизм: опыт межцерковного диалога». 2001. 92 с.

⁷ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Analekta Vlatadon. 1982.

⁸ Reron T. Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny. 2002.

а також М. Мельник⁹, А. Маркул¹⁰, Б. Мокрицькі¹¹ тощо. Дану проблематику обіжно порушують праці під редакцією науковців та дослідників літургійного богослов'я П'єра Дюмулена¹², А. Хойнацького¹³ та інших. Не менш важливими в даній науковій розвідці є також праці з-під пера самих патріархів¹⁴ та постанови Тридентійського собору.

Мета наукової статті полягає в тому, щоб дослідити основні аспекти реалізації Таїнства Покаяння в контексті канонічно-правових норм Моголянського богослов'я.

Задля досягнення поставленої мети серед **дослідницьких завдань** виділяємо:

- дослідити Східне богословське середовище, у якому розвивається наука про Таїнство Покаяння;
- розкрити вчення про Таїнство Покаяння Константинопільських патріархів Єремії II, Гавриїла Севера, Митрофана Критулу, Кирила Лукаріса;
- окреслити Західне богословське середовище розвитку Таїнства Покаяння та вплив на нього постанов Тридентійського Собору.

Виклад основного матеріалу.

1. Східне богословське середовище Таїнства Покаяння.

Західна Церква переживала дискусію з протестантським рухом, що дедалі більше набрав сили. Протестанти заперечували встановлення Ісусом Христом усіх Святих Таїнств, вони вважали, що Спаситель установив лише Хрещення та Євхаристію. Щодо Таїнства Покаяння, то на нього були різні погляди: хтось заперечував його сакраментальність, хтось, зокрема Лютер, зараховував до Таїнств¹⁵. Говорилося про те, що його може уділяти кожний християнин; найкращим виявом покаяння людини є зміна її життя,

⁹ Melnyk M. «Spór o zbawienie: Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI — połowa XVII wieku)». 2001.

¹⁰ Marcol A. Pokuta i sakrament pokuty. Opole: Polkarton. 1992.

¹¹ Mokrzycki B. Kościół w oczyszczeniu. Warszawa, 1986.

¹² Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. П'єра Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002

¹³ Хойнацький А. Западноруські уніяцькі требники – сравнительно съ требниками православными и латинскими. Киев, 1867. С. 137-179

¹⁴ Geremia II. Prima risposta alla «Confessione Augustana» / перекл. та публікація А. Amato. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Θεσσαλονίκη 1982.; Gabriel Severos. Συνταγματῶν

¹⁵ Bourgeois H., Sesboüé B. Doktryna sakramentalna Soboru Trydenckiego. T. 3: Historia dogmatów. Znaki zbawienia. Sakramenty. Kościół. Najświętsza Panna Maria. 2003. S. 134

яке є вираженням і наслідком віри в Ісуса Христа як Спасителя¹⁶. Одним із вагомих наслідків реакції Західної Церкви на виступ протестантів був Тридентійський Собор, гарантом виконання рішень якого на території Речі Посполитої став король. Тому соборові постанови дуже швидко втілювали там у життя¹⁷.

Хоча на території вищезгаданої держави згідно з Варшавською конфедерацією був чинним принцип віротерпимості, та королі неодноразово підтверджували вольності православних, однак Річ Посполита була католицькою державою. Тому Римо-Католицька Церква, відчувачи підтримку папського престолу й багатьох представників шляхти, активно лобювала свої інтереси в країні, а також мала значний вплив як на уніатів, так і на православних¹⁸. Таке трактування мало своє джерело в пособоровій еклезіології, для якої характерною була думка, що спасіння людини залежить від того, чи є вона католиком і чи перебуває в єдності з Папою Римським. Також пропитували твердження про вищість латинського обряду над усіма іншими. Тому, роблячи висновки з такої богословської позиції, деякі богослови пропонували запроваджувати латинський обряд навіть у Східних Церквах, які перебували в єдності з Римським апостольським престолом¹⁹.

Одним із наслідків Триденту, який мав вплив на літургійне життя, було видання в 1614 році за понтифікату Павла V *Rituale Romanum*²⁰.

Слід зауважити, що тодішній православний світ, на відміну від римокатолицького, не мав систематичного викладу християнської доктрини. Є лише окремі пам'ятки богословської думки, переважно діалогічного характеру, основною метою яких, здебільшого, було бажання представити православну доктрину (Єремія II, Гавриїл Север, Митрофан Критопуло, Кирило Лукаріс). Ці пам'ятки є поодинокими свідченнями традиційних на той час уявлень православного світу (різних контекстів).

Окрім того, для богословів XVI–XVII століть характерним явищем була полемічна діяльність, яка втілювалась у літературних творах та мала вплив на різні сфери церковного життя, зокрема Церкви, яку очолював митрополит Петро Могила.

¹⁶ Там само, S. 152-153.

¹⁷ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. / Перек. М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000. С. 93.

¹⁸ Там само, С. 94-102.

¹⁹ Галадза П. Літургійне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття. Матеріали Четвертих «Берестейських читань». (Львів-Луцьк-Київ, 2–6 жовтня 1995 р.). Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів, 1997. С. 5-7.

²⁰ Krzyszczo H. Psychologiczno-religijne korelaty postaw penitentów wobec spowiedzi. Katowice, 1998. S. 50.

Отже, в особі митрополита Петра Могили було поєднано багато елементів Сходу і Заходу. Адже він, з одного боку, був вихідцем із глибоко релігійної православної родини, очолював одну із Православних Церков і мав прямі стосунки з іншим православним світом, а з іншого – мав родинні стосунки з польською шляхтою, був військовим Речі Посполитої, здобував європейську освіту. Це проявилось вже й в тому, що він пристосовував західну форму освіти з її науковим апаратом, а, отже, і схоластичний спосіб богословствування у власних навчальних закладах, зокрема в Київській колегії²¹. І всі ці тенденції проявлялись у той чи інший спосіб у богословствуванні митрополита Петра Могили.

1.1. Константинопольський патріарх Єремія II

У 70–80-х рр. XVI ст. між Константинопольським патріархом Єремією II та богословами-лютеранами Тюбінгенського університету відбувся діалог, ініційований протестантами, які представили на розгляд патріархові свої догматичні погляди, викладені в праці *Confessio Augustana*, шукаючи в православних союзників проти Римо-Католицької Церкви. З боку патріарха у 1576, 1579, 1581 роках вийшли три Відповіді, у яких Єремія II Транос представив позицію Константинопольської Церкви щодо порушених проблем²². Хоча митрополит Василь Кривошеїн вважає, що ці твори не внесли нічого нового у розвиток православного богослов'я²³, однак Анжело Амато стверджує, що це була перша спроба широко та органічно представити православний погляд на віру, на протипагу виклику протестантів²⁴.

У цих працях патріарх Єремія II виклав також вчення про Святі Таїнства²⁵. Він пише: «Є сім таїнств та дійсних обрядів у Католицькій Церкві [...]», таких як хрещення, миропомазання, євхаристія, покаяння, священство, подружжя, оливопомазання.

Богословську базу Таїнства Покаяння патріарх Єремія II черпає зі Святого Письма та вчення Отців Церкви. Уже в тому, що Мойсей приписує прино-

²¹ Melnyk M. «Spór o zbawienie: Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI - połowa XVII wieku)». 2001. С. 188-189. URL: <http://scholar.google.com/scholar?cluster=4081629229609397918&hl=en&oi=scholar>.

²² Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. Р. 14-18.

²³ Кривошеїн В. Символические тексты в Православной Церкви. Москва, 2011. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Krivoshein/simvolicheskie-teksty-v-pravoslavnoj-tserkvi/

²⁴ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. Р. 14.

²⁵ Кривошеїн В. Символические тексты в Православной Церкви. Москва, 2011. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Krivoshein/simvolicheskie-teksty-v-pravoslavnoj-tserkvi/

шення жертв за гріхи, Єремія II вбачає прообраз цього Таїнства. Новозавітною основою є євангельські тексти: Ів. 20, 23; Мт. 16, 19 та Мт. 18, 21²⁶.

Уділювачем Святих Таїнств є священнослужитель, якого патріарх називає розподілювачем тайн (*ο οικονομος τῶν μυστηρίων*), що стосується загального його уряду. Служителя ж Таїнства Покаяння Константинопольський патріарх називає духовним лікарем (*πνευματικός Ιατρός*) та духовним отцем, який повинен розумітися в духовних справах²⁷.

На загал все Таїнство Покаяння у вченні патріарха Єремії II має терапевтичний характер. Простежується чітка лінія співпраці між священником та каянником, як між лікарем та хворим. Так, як лікар часто завдає пацієнтові болю чи прикрощів для того, щоб він одужав, так і священник лікує душу пенітента від гріхів, накладаючи відповідну для нього епітимію²⁸.

Специфічного терапевтичного відтінку Покаянню додає ще й відповідна термінологія, яку вживає Єремія II:

Священник, як «отець духовний», є також «лікарем духовним» (*πνευματικός Ιατρός*), «вигоювачем нашої душі» (*θεραπευτής των ψυχῶν ημῶν*); пенітент є «хворим» (*ασθενής*), «під доглядом» (*θεραπευο, τένος*); гріх є «хворобою» (*νόσος*), «хворобою душі» (*αρρώστια τῆς ψυχῆς*), «рана» (*τραύμα*); діла покути і їхнє учинення є «ліками, які накладаються на рану» (*φαρμακα ἐπιτίθεναι τοῖς τραύμασι*); відпущення гріхів є «видужанням» (*ιασις*); увесь покутничий процес, врешті, вважається «терапією видужання» (*ιατρεία*)²⁹.

Виходячи із вищесказаного, патріарх категорично виступає проти того, щоб священнослужитель при уділенні Таїнства Покаяння міг домагатися від каянника певної плати за виконання цього Таїнства чи за відпущення гріхів каянникові. Він вважає, що такий сповідник гідний покарання аж до позбавлення його духовного сану, тому що не можна керуватись корисливими мотиваціями там, де мова йде про божественну благодать, отриману безкоштовно.

Окрім того, перебуваючи в руських землях, які входили до складу Речі Посполитої, як зазначає Борис Гудзяк, Єремія II підкреслив вагу Таїнства Покаяння та його служителя. Патріарх вчить, що цьому Святому Таїнству повинна передувати відповідна підготовка каянника, зокрема молитовно-літургійна. Гудзяк пише, аналізуючи слова патріарха Єремії II, що «[...]

²⁶ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 19-20.

²⁷ *Geremia II. Prima risposta alla «Confessione Augustana»* / перекл. та публікація А. Amato. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Θεσσαλονίκη* 1982. P. 40-41

²⁸ Там само, P. 42-43

²⁹ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 24.

парохи, готуючи своїх вірних до причастя, повинні закликати їх ходити на богослужіння три дні підряд перед сповіддю»³⁰. Уділювачами цього Таїнства можуть бути лише найкращі священники, які за високі прояви свого духовного життя отримали від єпископа відповідний дозвіл. Лише такі риси, а не його економічне чи суспільне становище, дають сповідникові право займатися духовним проводом людей.

Таїнство Покаяння є Таїнством, яке сприяє uzдоровленню каятника, який перебуває в стані хвороби – гріха³¹. Патріарх робить великий акцент на пенітентові. Він вважає, що лише ті, що гордують Богом, не бояться Його, а також ті, що заперечують існування Господа, грішать по-справжньому. Тому що ті, що хочуть жити праведно та докладають до цього зусиль, хоча й чинять гріхи, проте роблять це здебільшого випадково та «майже проти власної волі». Єремія II вважає, що каянникові для того, щоб отримати від Бога прощення гріхів, потрібно визнати їх перед священником, вказати кількість гріхів та їхній вид, а також мати «серце сокрушенне та смирення».

Ще однією важливою рисою, яка характеризує розуміння Сповіді патріархом Єремією та надає переваги пенітентові, є вчення про те, що гріхи, про які каятник забув сказати чи затаїв із сорому, йому все ж таки відпускаються. Патріарх пише, що сповідники моляться за те, щоб такого роду гріхи також були прощені Богом³².

Вислухавши сповідь каятника, сповідник накладає на нього епітимію³³. Вона має бути для пенітента ліками, а не непосильною ношею; тому при її накладанні священник мусить добре проаналізувати представлену сповідь, щоб вона була відповідною та корисною каянникові в духовному зростанні. Пенітент, у свою чергу, повинен з великою довірою до духовного лікаря це сприйняти і реалізовувати в житті³⁴. Епітимія повинна допомогти йому одужати від хвороби гріха та пристрастей, тому вона мусить бути протилежною до духовної хвороби: від нестриманості в їжі, пише патріарх, потрібно призначати піст, від лінівства – працю. Іншою характерною рисою дії епітимії є те, що, принижуючи власну волю, пенітент звільняється від вічних кар.

³⁰ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. / Перек. М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000. С. 265.

³¹ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 24-25.

³² Geremia II. Prima risposta alla «Confessione Augustana» / перекл. та публікація А. Amato. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Θεσσαλονίκη* 1982. P. 40-42.

³³ Деколи слово «епітимія» у вченні патріарха Єремії II має значення задосить учинення, направлення заподіяної шкоди

³⁴ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 26.

Отже, згідно з Єремією II, людина отримує видужання з гріхів та їхнє прощення в Таїнстві Покаяння тоді, коли вона живе милосердям та чинить милостиню, виявляє гріхи в Сповіді та виконує накладену на неї епітимію.

1.2. Митрополит Гавриїл Север

Гавриїл Север підтримував стосунки із патріархом Єремією II, з рук якого отримав титул митрополита Філадельфії³⁵. Митрополит Гавриїл належав до передових інтелектуалів Константинопольського патріархату³⁶. Його церковна та наукова діяльність була також відомою серед православних на території Речі Посполитої, зокрема в колі Острозького, за сприяння якого архідияконом Кипріяном було здійснено переклад на слов'янську мову праці Філадельфійського митрополита Гавриїла Севера *Σεβηρον συνταγμάτων περί των αγων Μυστηριων*³⁷.

У цьому творі митрополит представляє свою позицію щодо Святих Таїнств на загал, а також щодо кожного Таїнства зокрема. У цій праці митрополит Север детально аналізує та аргументує своє вчення стосовно Таїнств. Щодо них він вживає термін το μυστήριον, а також пояснює його походження та значення як у широкому, так і у вузькому розуміннях – стосовно Святих Таїнств. Гавриїл Север вчить, що таїнств є 7, і досить широко аргументує, чому саме таке їхнє число. Він стверджує, що є такі Таїнства: Хрещення (το αγιον βαπτισμα), Миропомазання (το αγιον μυρον), Свята Літургія (ή αγια λειτουργια), Священство (ή таξις της ιερωσύνης), Покаяння (ή μετανοια), Законне Подружжя (ο νομιμος γαμος) та Єлеопомазання (το ευχέλαιον)³⁸. Проте в іншому місці митрополит щодо Таїнств Святої Літургії, Покаяння та Законного Подружжя вживає інші назви: Причастя (ή θεια κοινωνια), Сповідь (ή εξομολογησις) та Почесне Подружжя (ο τιμιος γαμος).

Людині, згідно з її природою, притаманне життя з Богом, а навіть більше – вона прагне до все тіснішої єдності з Ним. Тому, прийнявши Таїнство Хрещення, християнин розпочинає жити правдивим, природним життям. Гріх, натомість, розриваючи сопричастя людини з Богом, змушує її жити протиприродним життям, а отже руйнує її. Однак, щоб людина мала змогу повернутись до істинного життя, вчинивши гріх після хрещення, було встановлено Таїнство Покаяння.

³⁵ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 57, 59.

³⁶ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. / Перек. М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000. С. 49, 182

³⁷ Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI–XVII ст. Київ, 2002.

³⁸ Gabriel Severos. *Συνταγμάτων*, С. 107

Митрополит Север дає наступні визначення Таїнства Покаяння: «Покаяння, згідно з божественним Дамаскином, є поверненням через аскезу і зусилля від того, що є проти природи, до того, що є згідним з природою, і від диявола до Бога», а також «Покаяння є добровільним поверненням від гріхів до протилежного їм добра»³⁹.

Гавриїл Север вчить, що навернення людини має відбуватися як внутрішньо, через каяття та бажання змінити життя, так і зовнішньо, через певні дії, які були б логічним продовженням внутрішнього каяття. Тому, структуруючи обряд Таїнства Покаяння, він виділяє в ньому три складові частини, які б відповідали цим етапам: таємному – сокрушення серця, зовнішньому – сповідь перед священником, а також покуту (*ἡ καυοποιΐσις*).

Окрім цього, митрополит Север визначає матерію і форму Таїнства Покаяння, що вказує на томістичний підхід до богослов'я. Матерія, згідно з митрополитом, є ближча, дальша і найдальша. До ближчої матерії він відносить «сповідь, сокрушення серця і покуту», до дальшої – «грішник, який кається», а до найдальшої – «гріхи».

Форму Сповіді Гавриїл Север визначає як владу розрішати гріхи, яку Ісус Христос передав апостолам, а від них – єпископам. Також митрополит подає молитву розрішення: «Благодать Духа Найсвятішого через мене, недостойного тебе прощає і розрішає».

Служителем Таїнства Покаяння є священник, який має законну владу її звершувати. Це простежується вже й у самому формулюванні сповіді, що є однією зі складових частин обряду Таїнства Покаяння:

«Сповідь – це обвинувачення себе і добровільне виявлення без сорому і вголос попередніх безпорядків; це також добровільне і найщиріше виявлення серця тому, хто має легітимну і канонічну владу».

Священича влада на розрішення гріхів має два джерела: одне походить з Божого права, згідно зі словами Христа, а інше – з церковного права: єпископ дає такий дозвіл священнику на уділення Таїнства, а також він повинен отримати «юрисдикційний лист»⁴⁰.

Роль ієрея в служінні Сповіді, як зазначає Амато, не має вже того терапевтичного спрямування, як у Єремії II. Гавриїл Север називає священника лише «отцем духовним». І основними завданнями сповідника визначає лише вислуховування сповіді й створення реальної картини духовного стану пенітента, при цьому ставлячи питання згідно зі встановленою схе-

³⁹ Gabriel Severos. *Συνταγματικόν*. Р. 108.

⁴⁰ Gabriel Severos. *Συνταγματικόν*. Р. 108–113.

мою, щоб краще висвітлити ситуацію; оцінення гріхів та накладання відповідної покути, а також уділення розрешення⁴¹.

Прийнявши Таїнство Покаяння, пенітент повинен виконати накладену на нього покуту, яка може полягати в певних молитвах та тілесних практиках: постах, стояннях навколiшки, обмеженні сну, нічних чуваннях або доброчинності⁴².

Вчення Гавриїла Севера про Святі Таїнства відзначається тим, що для підтвердження богословських аргументів він радше вдається до Святого Письма, ніж до святоотцівської спадщини. Адже певна категорія людей, з якими йому доводилося спілкуватися на богословські теми, не приймала аргументацію, побудовану на вченні Святих Отців. Також відчуються впливи й латинського богослов'я: відсутність терапевтичного аспекту в Таїнстві Покаяння, схоластичний підхід до богословствування⁴³. Однак саме Таїнство Покаяння в митрополита Севера виступає як зміна способу життя людини, її повернення від протиприродного до природного життя, до життя в повноті, чим є сопричастя з Богом.

1.3. Олександрійський патріарх Митрофан Критопуло

Митрофан Критопуло отримав священничі свячення з рук Олександрійського патріарха Кирила Лукаріса, з яким певний час співпрацював⁴⁴. У вересні 1636 року сам став Олександрійським патріархом і очолював цю Церкву до 20 травня 1639 року. Одним із його попередників на патріаршому престолі був дядько Кирила Лукаріса – Мелетій Пігас, твори якого перекладали та друкували на території Речі Посполитої⁴⁵.

У 1625 році Критопуло написав Сповідь Східної Католицької і Апостольської Церкви, щоб представити богословські позиції Православної Церкви протестантам. Однак багато науковців піддають сумніву твердження, що автором цієї праці є Митрофан Критопуло. Є думки, що авторство належить Кирилу Лукарісу або й протестантам⁴⁶.

⁴¹ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 72.

⁴² Gabriel Severos. *Συνταγματικὸν* P. 122–125.

⁴³ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 73–76.

⁴⁴ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 139

⁴⁵ Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult236.htm>.

⁴⁶ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 138–141.

У Сповіді Митрофан Критопуло пише, що Святі Таїнства є дією Божої благодаті на людину. Однак, щоб людина була впевнена в цьому, то цій дії повинні бути притаманні певні чуттєві прояви. Так, як людині притаманна певна подвійність: «чуттєве тіло» (τό σώμα αἰσθητόν) та «розумна душа» (ή ψυχή νοερά), так ця подвійність простежується й у Святих Таїнствах, де на тілесність впливають «чуттєва матерія» (το σωμα αἰσθητον), що виступає ще й певним доказом дії благодаті на людину, та «Святий Дух». Виходячи з таких міркувань патріарх пише, що лише Святі Таїнства Хрещення та Євхаристії підпадають під ці вимоги⁴⁷.

Характерним для Критопула є те, що перелік Святих Таїнств (τα μυστήρια) він зводить лише до трьох: «[...] до спасіння необхідні три Таїнства: Хрещення (το βαπτισμα), Причастя (κοινωνια), Покаяння (μετανοια)», а інші Таїнства: Миропомазання (τό αγιον χρισμα), Священство (ή таξις των ιερών), Подружжя (ό πρωτος γαμος) та Єлеопомазання (τό ευχέλαιον), про які писали його попередники, патріарх називає містичними обрядами (τελεταί μυστηκια).

Таїнству Покаяння, у вченні патріарха Критопула, притаманний терапевтичний характер, він називає його ліком (ή μετάνοια φαρμακον), пенітента – хворим, служителя Сповіді – лікарем, який лікує, а гріх – хворобою⁴⁸.

Служителя цього Таїнства Критопуло називає пресвітером і духовним отцем (ο τεταγμενος πρεσβυτερος κια πνευματικός πατήρ), який має на це відповідні повноваження. Роль духовного отця в служінні Таїнства Покаяння полягає в тому, що він повинен вислухати сповідь каятника, оцінити гріхи, ставлячи запитання щодо їхньої кількості та якості, а також надати за них відповідне покарання. Проте, як зазначає патріарх, каятник не повинен називати імена спільників у гріху, спосіб та місце їхнього здійснення. Митрофан Критопуло підкреслює необхідність ролі пресвітера у Таїнстві Покаяння, стверджуючи, що через служителя Бог відпускає пенітентові гріхи⁴⁹, хоча не вважає священство Святим Таїнством, як це вже було зазначено вище, лише містичним обрядом. На загал, згідно з Амато, основними завданнями пресвітера в Сповіді є проповідування Божого Слова та уділення Таїнств, яких він є адміністратором та міністром⁵⁰.

⁴⁷ Mitrofanе Critopulo. Confessione della Chiesa Orientale Cattolica e Apostolica / неперк. та публікація Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Θεσσαλονικη 1982. С. 160–161

⁴⁸ Mitrofanе Critopulo. Confessione della Chiesa Orientale Cattolica e Apostolica / неперк. та публікація Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Θεσσαλονικη 1982. С. 163–167.

⁴⁹ Mitrofanе Critopulo. Confessione della Chiesa Orientale Cattolica e Apostolica / неперк. та публікація Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Θεσσαλονικη 1982. Р. 164–167

⁵⁰ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Analekta Vlatadon. 1982. Р. 143.

Окрім діяльності священника, є певні вимоги і до каянника, щоб він одержав прощення гріхів. Йому слід розкаюватись у своїх гріхах, постановити змінити життя на краще та надіятись на Бога. Ще однією вимогою є виконання покути, отриманої від духовного отця, яка допоможе впорядкувати та виправити життя. Як кару за гріхи, священник може зобов'язати пенітента до певних молитов, посту чи милостині. Митрофан Критопуло вважає, що багатим можна призначити за покуту також викуп в'язнів як один з проявів милостині.

Сакраментологія Митрофана Критопула значно відрізняється від його попередників. Відчувається значний вплив протестантського богослов'я, що насамперед відбилося на кількості Святих Таїнств. Специфічне розуміння священства, основними завданнями якого є, як зазначає Амато, проповідання Божого Слова та уділення Таїнств, у яких священник є адміністратором та міністром⁵¹, мало вплив і на розуміння Таїнства Покаяння. Незважаючи на це, воно все ж таки зберегло терапевтичний характер.

1.4. Патріарх Кирило Лукаріс

«Богослов'я Таїнства Покаяння Митрофана Критопула, незважаючи на явні впливи протестантизму на сакраментологію, усе ж зберегло багато елементів православного бачення Таїнства Покаяння. Натомість сакраментології Константинопольського патріарха Кирила Лукаріса, колишнього ректора Острозької академії й одного із тимчасових намісників Константинопольського патріарха на території Речі Посполитої⁵², притаманне кальвінське богословствування, що проявилось у Східній сповіді православної віри, яка вперше була опублікована у 1629 році в Женеві. Хоча й точиться дискусія щодо авторства цієї праці, однак, як зауважує Амато, є більше доказів, які підтверджують його авторство, ніж тих, що його спростовують»⁵³.

У Східній сповіді патріарх Лукаріс категорично висловлює свою позицію щодо Святих Таїнств. Він стверджує, що Ісус Христос установив лише два Святі Таїнства: Хрещення та Євхаристію. Про інші Таїнства Церква не має права навчати, тому що про них не говориться в Євангелії, а отже, їх Христос не заповідав людям:

⁵¹ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 143

⁵² Любащенко В. «Кирил Лукаріс и протестантизм: опыт межцерковного диалога». 2001. С.239

⁵³ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982. P. 147.

«Ми віруємо, що в Церкві перебувають Євангельські Таїнства, встановлені Господом у Євангелії, і що їх є два. Більшої кількості Таїнств ми не маємо, тому що Той, Хто їх встановив, не заповідав нам більше. Ми не сумніваємось і в тому, що вони складаються зі слів і матерії, є печаттю Божої обіцянки і дарують благодать. Для того ж, щоб Таїнство володіло всією своєю повнотою, земна субстанція і зовнішні дії повинні відповідати призначенню земної субстанції згідно з установленням Господа нашого Ісуса Христа, і бути з'єднані з істинною вірою, тому що брак віри порушує повноту Таїнства»⁵⁴.

А також, що «спасіння людини залежить лише від її віри в Ісуса Христа. Своїми вчинками вона ніяк не може спричинитися до власного спасіння, хоча вони також є вагомими: «[...] вони [вчинки] служують необхідним засобом і свідченням нашої віри, підтвердженням нашого покликання. Однак [...] помилковим було б стверджувати [...], що їх самих по собі було б достатньо для спасіння»⁵⁵.

Такі богословські погляди Константинопольського патріарха, які мали відображення й у багатьох інших тогочасних православних богословів, зокрема й українських⁵⁶, вперше були засуджені у 1638 р. на Константинопольському Соборі, який ствердив визнання Православної Церквою семи Святих Таїнств⁵⁷. Дискусія, яка точилася щодо Східної сповіді Кирила Лукариса, а також рішення Соборів посприяли, на думку Вікторії Любащенко, написанню та прийняттю на Соборі у Яссах «Катехизму» Петра Могили⁵⁸.

2. Західне богословське середовище Таїнства Покаяння. Тридентійський Собор

Визначальним явищем у богословському світі XVI століття був Тридентійський Собор. Отцями Собору було розроблено документи,

⁵⁴ Кирило Лукарис. Восточное исповедание христианской веры. Стаття 15. URL: www.krotov.info/acts/17/1631luka.html.

⁵⁵ Кирило Лукарис. Восточное исповедание христианской веры. Стаття 15. URL: www.krotov.info/acts/17/1631luka.html.

⁵⁶ Любащенко В. «Кирил Лукарис и протестантизм: опыт межцерковного диалога». 2001. С.235

⁵⁷ Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Analekta Vlatadon. 1982. P. 148-149.

⁵⁸ Любащенко В. «Кирил Лукарис и протестантизм: опыт межцерковного диалога». 2001. С. 236.

що стосувалися Святих Таїнств на загал і Таїнства Покаяння зокрема. Характерною рисою Тридентійського Собору була полемічність, тому, як зазначає Тадеуш Рерон, він не представляв богослов'я цих Таїнств, а дав відповіді на закиди протестантів, стверджував хибність поглядів та закидів на традиційне вчення Західної Церкви того часу⁵⁹. Така полемічна позиція спонукала до певної односторонності поглядів, а також до того, що Отці уникали говорити про речі, на яких наголошували протестанти, наприклад таких, як загальне священицтво⁶⁰.

У декреті про Таїнства, який було прийнято на VII сесії Тридентійського Собору третього березня 1547 р.⁶¹, у першому каноні стверджено, що є 7 Святих Таїнств: «Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Покаяння, Єлеопомазання, Священство і Подружжя»⁶². Собор вчить, що Новозавітні Таїнства суттєво відрізняються від Старозавітних. Вони встановлені Ісусом Христом та необхідні для спасіння. Декрет стверджує певну відмінність між Святими Таїнствами щодо їхньої вартості стосовно спасіння конкретної особи. Також виокремлюються три Таїнства – Хрещення, Миропомазання та Священство – через те, що вони неповторювані. Їх винятковість полягає в тому, що вони залишають у душі слід, який неможливо знищити: «незнищуваний характер», «духовний знак»⁶³.

На XIV сесії Тридентійського Собору 25 листопада 1551 р. було затверджено документ, який стосувався Святого Таїнства Покаяння⁶⁴. Однак, як вказують самі Соборові Отці в преамбулі цього документа, його метою є «дати більш точне і більш чітке окреслення» стосовно даного Таїнства у зв'язку з тим, що виникло багато нових хибних поглядів на нього. Адже про Таїнство Покаяння вже йшла мова й перед тим, а саме в Декреті про оправдання, де й було визначено зміст та завдання Сповіді. Цей Декрет зазначає, що Таїнство Покаяння встановлене Христом для грішників, щоб вони мали змогу досягнути «*благодать оправдання*», отриману під час Хрещення, яку втратили, вчинивши гріх. Окрім того, Отці вчать, що Таїнство Покаяння, хоча й дає грішникові змогу очиститись від гріхів, проте суттєво відрізняється від Таїнства

⁵⁹ Reron T. Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny. 2002. P. 414.

⁶⁰ Там само, P. 420.

⁶¹ Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002. С. 374.

⁶² Тридентский Собор. Декрет о Таинствах. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 663. С. 375

⁶³ Тридентский Собор. Декрет о Таинствах, § 663–671. С. 375

⁶⁴ Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002. С. 426.

Хрещення, у якому гріхи також очищуються. У Таїнстві Сповіді каяльник повинен докласти відповідних зусиль, щоб його гріхи були прощені⁶⁵.

Триденційський Собор вважає моментом установаження Таїнства Покаяння слова Ісуса Христа з Ів. 20. 22–23⁶⁶. Окрім того, Соборовий документ стверджує, що цю цитату із Святого Письма Католицька Церква завжди сприймала як таку, яка стосується Таїнства Покаяння, і навіть у 3 каноні накладається анатема на того, хто б заперечував це твердження⁶⁷. Проте, як зазначає Рерон, цей текст із Євангелія середньовічні богослови, починаючи від блаженного Августина відносять до Таїнства Покаяння, хоча на той час ця цитата стосувалася передовсім Таїнства Хрещення. Адже у цьому Таїнстві також проявляється влада відпускати всі гріхи, вчинені людиною, яка приймає Хрещення. Хоча, згідно з Рероном, не можна заперечувати й відношення цієї цитати до Сповіді⁶⁸.

Триденційський Собор у вченні про Таїнство Покаяння рекомендує використовувати, як спосіб його виконання таємну сповідь, де пенітент наодинці зі сповідником, хоча не виключає й можливості публічної сповіді. У Сповіді Соборовий документ визначає форму і матерію, де форму становлять слова сповідника, промовлені до пенітента: *«відпускаю тобі (Ego te absolvo, etc)»*, а матерію – *«дії самого каятника: розкаяння, сповідь і задосить учинення»*⁶⁹.

У вченні Триденційського Собору про Таїнство Покаяння йому визначається виконувати терапевтичну та судову функції. Говорячи про необхідність Сповіді, Отці висловлюються про неї як про ліки, які визволяють людину від гріха: *«Він також дарував ліки, які повертають життя тим, хто потрапив у рабство гріха і під владу диявола»*. Також, пояснюючи необхідність знати сповідникові гріхи пенітента, Отці цитують святого Єроніма, який порівнює сповідника з лікарем, що не може лікувати пацієнта, не знаючи про його недуги. Певного терапевтичного значення надається й задо-

⁶⁵ Триденційський Собор. Декрет об оправданні. Християнское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 576–577. С. 353–354.

⁶⁶ Це промовивши, дихнув на них і каже їм: «Прийміть Духа Святого! Кому відпустите гріхи – відпустяться їм, кому ж затримає – затримуються.»

⁶⁷ Триденційський Собор. Декрет о Покаянии. Християнское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 817 та 838. С. 428. С. 436

⁶⁸ Reron T. Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny. 2002. P. 289.

⁶⁹ Триденційський Собор. Декрет о Покаянии. Християнское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 820–830. С. 429–433

силь учиненню, яке повинен виконати каятник. Воно покликане лікувати гріхи і є засобом позбутися гріховних звичок.

Однак Соборові Отці наголошують на судовій функції Сповіді. Це проявляється вже й у визначенні плоду Таїнства Покаяння, яким Отці вважають примирення грішника із Творцем. Це примирення назовні може проявлятися заспокоєнням совісті й духовною потіхою: *«Досить часто у побожних людей, які приймають його з благочестям, воно [примирення] супроводжується мирним заспокоєнням совісті і сильним духовним утішенням»*⁷⁰.

У другій главі документа про Покаяння, пояснюючи відмінність між Сповіддю та Хрещенням, Собор наголошує на юридичному характері Таїнства Покаяння, порівнюючи його із судовим процесом. Потрапити в поле діяльності цього Таїнства може лише охрещена людина, яка образила Бога своїм гріхом і бажає примиритися з Ним. Провадити такий процес має право Церква, яка отримала владу розрішати та в'язати гріхи від Ісуса Христа у своїх священниках, яким Він передав владу ключів. Таїнству Покаяння, як зазначає Рерон, притаманні усі елементи суду: суддя – сповідник; обвинувачений – пенітент; детальний розгляд справи – сповідь каятника; вирок – справедлива покута, яку накладає священник відповідно до вислуханих гріхів⁷¹.

Для того, щоб мати змогу гідно уділяти Таїнство Покаяння, його служитель повинен дотримуватися певних вимог, які перед ним ставить Собор. Насамперед служитель мусить бути священником, як це вже було зазначено вище. Окрім того, його влада відпускати гріхи повинна поширюватися на даного пенітента: *«відпущення гріхів, дане священником будь-кому, над ким він не має делегованої (належної) владою юрисдикції, не повинно вважатися дійсним»*⁷². Також на повноту влади відпускання гріхів мають вплив рішення єпископів на територіях їхніх єпархій та Папи Римського у всій Католицькій Церкві, якими вони зарезервують собі право відпускання певних гріхів. Проте, як зазначають Отці Собору, сповідник, який уділяє Таїнство Покаяння пенітентові, що перебуває в небезпеці смерті, користується повнотою влади щодо розрішення, будь-які обмеження в такий момент втрачають свою актуальність.

Окрім того, для важливості уділення Таїнства Покаяння священнослужитель повинен мати намір уділити його каянникові.

⁷⁰ Тридентський Собор. Декрет о Покаянии. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под. ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 820–830. С. 429–433.

⁷¹ Reron T. Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny. 2002. P. 296–297.

⁷² Тридентський Собор. Декрет о Покаянии. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под. ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 820–830. С. 429–433.

Триденітський Собор навчає, що моральний стан сповідника не є визначальним для важливості уділення Таїнства Покаяння; навіть перебуваючи у стані смертного гріха, священник може гідно уділити його пенітентові завдяки отриманій під час свячень силі Святого Духа⁷³.

Щоб очиститись від гріхів, каянник повинен пройти три етапи: розкаяння, сповідь та задосить учинення, які є складовими частинами Таїнства Покаяння. Собор вчить, що розкаяння буває двох видів: досконалим і недосконалим. Досконале розкаяння спричинюється засудженням каянником свого попереднього гріховного життя, ненавистю до нього та бажанням жити праведно. Також його (досконалого розкаяння) достатньо для прощення гріхів, якщо воно супроводжується бажанням висповідати їх перед священником. Недосконале розкаяння, натомість, викликається страхом каянника потрапити в пекло на вічні муки через свої гріхопадіня. Каянник, усвідомлюючи гріхи, хоче змінити своє життя на краще та має надію, що Бог простить йому гріхи в Таїнстві Покаяння. Однак такого розкаяння також достатньо для гідного прийняття Сповіді.

Висповідавши гріхи, каянник повинен отримати від сповідника належну покуту, якщо той розрішає пенітента, тому що Соборові Отці підкреслюють право сповідника не відпускати гріхи. Вони стверджують, що сповідник, який легковажно ставиться до призначення покути, сам поповнює гріх: *«Оскільки, якщо вони (священники) закриють очі на гріхи і виявлять каянникам надмірну поблажливість, призначивши надто легке покарання за дуже серйозні провини, то вони візьмуть участь у чужих гріхах»*⁷⁴. Ця покута покликана допомогти каяннику вилікуватись від дочасних наслідків гріхів, які не усуваються при розрішенні⁷⁵.

У Декретах Триденітського Собору є вчення про індульгенції, що є одним із шляхів подолання дочасних кар⁷⁶, дочасних наслідків гріхів, за які пенітент отримав уже раніше розрішення⁷⁷. Собор підтверджує необхідність індульгенцій та їхню важливість щодо спасіння християн, однак висловлює заувагу, щоб до їхнього уділення підходити з обережністю та відповідальністю⁷⁸.

⁷³ Триденітський Собор. Декрет о Покаянии. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под. ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. § 828–830. С. 432–434.

⁷⁴ Там само. § 834. С. 435.

⁷⁵ Marcol A. Pokuta i sakrament pokuty. Opole: Polkarton. 1992. P. 43.

⁷⁶ Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002. С. 441.

⁷⁷ Marcol A. Pokuta i sakrament pokuty. Opole: Polkarton. 1992. P. 43.

⁷⁸ Триденітський Собор. Декрет о Покаянии. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под. ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра, 2002. 871–872. С. 446.

2.1. Посттридентійський період

Як вже було зазначено вище, одним із наслідків постанов Тридентійського Собору, який проявився в літургійній сфері, було видання в 1614 році *Rituale Romanum*. Він був чинним, як зазначає Кжистечко, до 1973 року, коли було видано *Ordo penitentiae* за понтифікату папи Павла VI⁷⁹.

Цей літургійний документ Римо-Католицької Церкви, говорячи про Таїнство Покаяння, визначає його форму, матерію та служителя. Однак, на відміну від Триденту, *Rituale Romanum* додає до матерії ще й гріхи каятника, однак зазначає, що це віддалена матерія (*remota materia*). Формою Святого Таїнства є слова сповідника: «Я тебе розпущаю і т. д. (*Ego te absolvo, etc*)», а служителем – священник, який має легітимну владу розпущати. Однак ці вимоги відступають на задній план при небезпеці швидкої смерті каятника. *Rituale Romanum* зобов'язує сповідника до зберігання таємниці Сповіді⁸⁰. Про неї вже говорить IV Латеранський Собор, накладаючи на того, хто розголосить таємницю сповіді, суворі кари, зокрема й позбавлення священничого сану⁸¹. Також цей літургійний документ зазначає, що сповідник є посередником (*arbiter*) між Богом і людьми, а, окрім того, суддею та лікарем одночасно. *Rituale* розвиває думку Тридентійського Собору щодо терапевтичної дії Покаяння, називаючи священника лікарем душ (*medicus animarum*) та порівнюючи його дії з лікарськими, проте в *Rituale Romanum* не занедбується й судовий аспект Таїнства Покаяння.

Також цей літургійний документ забороняє сповідникам брати плату за уділення Святого Таїнства Покаяння⁸².

Багато пояснень із *Rituale Romanum*, зокрема стосовно Святого Таїнства Покаяння, було запозичено митрополитом Петром Могилою і поміщено в

⁷⁹ Krzysieczko H. Psychologiczno-religijne korelaty postaw penitentów wobec spowiedzi. Katowice, 1998. P. 50.

⁸⁰ *Rituale Romanum*: Pauli V. pontificis maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum. Romae [Rome] : Typis S. Congregationis de Propaganda Fide, MDCCCXLVII [1847]. P.144.

⁸¹ «Нехай слідкує він [сповідник] невтомно за тим, щоб жодним чином не видати грішника ні словом, ні знаком, ні жодним іншим способом. Якщо йому [сповіднику] потрібно буде запитати поради у кого-небудь більш обізнаного, нехай він про це розпитується обережно, ніяк не називаючи ім'я людини, оскільки, як Ми постановляємо, той, хто осмілиться розкрити гріх, сказаний йому на суді покаяння, не лише буде позбавлений священничого сану, але й посланий в монастир строгого уставу для вічного покаяння.» IV Латеранський Собор. Рішення. Християнское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург. Издательство св. Петра, 2002.

⁸² *Rituale Romanum*: Pauli V. pontificis maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum. Romae [Rome] : Typis S. Congregationis de Propaganda Fide, MDCCCXLVII [1847]. P. 144–148.

текстах Требника, однак це не було сліпе копіювання тексту *Rituale*, а ґрунтовне переосмислення і відбір лише того, що не входило в суперечність із тогочасним східним православним богослов'ям⁸³. Наприклад, *Rituale Romanum* приписує, щоб під час Сповіді пенітент перебував на колінах, а сповідник сидів, щоб між ними були ґратки⁸⁴, чого немає у могилянському Требнику. Саме на такій поставі каятника наголошував Сакович, закидаючи невідповідність розуміння Покаяння у православних, адже, на його думку, саме така постава пенітента найбільше відповідала судовому розумінню Таїнства Покаяння⁸⁵.

Однак *Rituale Romanum*, як зазначає Броніслав Мокрицькі, відновлює певну публічність обряду Таїнства Покаяння та його літургійне вираження, яке дуже сильно занепало до того часу. Це проявляється в тому, що *Rituale* приписує священникові для здійснення Сповіді одягати певний літургійний одяг: комжа, стола; виконувати певні рухи: робити знак хреста над каянником при уділенні розрішення. Також і щодо пенітента вимагається певна літургійна постава: сповідатись на колінах. Окрім того, й сама Сповідь має відбуватись у сповідальниці (конфесіоналі). Мокрицькі зауважує цікавий факт: для людей неграмотних у релігійному житті повчання сповідника після сповіді було певного роду катехизацією, можливістю підвищити рівень релігійної освіченості⁸⁶.

Тридентійський Собор мав неабиякий вплив на богослов'я Святого Таїнства Покаяння у XVII ст., утвердивши його поняття матерії, форми, визначивши роль і завдання сповідника при її уділенні, а також мінімальну частоту прийняття вірним Сповіді в рік. Важливим є те, що рішення Триденту дуже швидко втілилися в життя та активно пропагували у посттридентській Римо-Католицькій Церкві.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, ми дійшли висновку, що у розумінні Петра Могили людина є вінцем створеного

⁸³ Хойнацкий А. Западнорусские уніяцкіе требники – сравнительно съ требниками православными и латинскими. Киев, 1867. С. 141-143.

⁸⁴ *Rituale Romanum*: Pauli V. pontificis maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum. Romae [Rome] : Typis S. Congregationis de Propaganda Fide, MDCCCXLVII [1847]. P. 145

⁸⁵ ΛΙΘΟΣ або камінь з проcy Правды Церкви Святеy Православноy Рускеy. На Skruszenie Falecznoćimney Perspektywy álbo ráczey Pászkwilu od Kássianá Sákowiczá, býlego przedtym kedyś Archimándritę Dubienskie Unitá, iákoby o błédach, Haerezyách, y Zábobonách Церкви Рускеy в Уніey nie бédácey, тák в Artikulách Wiáry, iáko в Administrowániu Sákrámentow y inszych obrzádkách y Ceremoniách znáyduiących się, roku, P. 1642 w Krakowie wydánego. Wypuszczony. Przez pokornego Oycá Euzebia Pimina. Kijów 1644. Архивъ Юго-Западноy Россіи. Ч. 1. Т. 9. Кіевъ 1893.С. 54.

⁸⁶ Mokrzycki B. Kosciół w oczyszczeniu. Warszawa, 1986. P. 53.

Богом світу, і її покликанням є прямувати до більш тісного з'єднання з Богом. Власне, людське життя лише тоді є істинним життям, коли воно поєднане з Божим. Однак через гріхопадіння людина розірвала цей життєдайний стосунки із Творцем, наслідком якого була смерть. Проте Милосердний Господь не покинув людину, а далі продовжує нею опікуватися. Тому він послав Свого Сина у світ, щоб знову примирити в людині його (світ) з Богом. Ісус Христос установив середники спасіння для людини – Святі Таїнства. Одним із них є й Святе Таїнство Покаяння для тих християн, які згрішили після прийняття Хрещення.

Могилянському богослов'ю притаманно наголошувати на терапевтичній функції Таїнства Покаяння. Однак ця функція поєднана з іншою – юридичною, бо Могила порівнює сповідника із суддею, а каятника – з підсудним. Окрім того, й самому обряді Сповіді притаманні певні елементи судового процесу.

У богослов'ї Таїнства Покаяння Петро Могила висловлює східний богословський підхід, зокрема простежуються спільні думки з думками богословів східної Церкви – Єремії II, Гавриїла Севера, Митрофана Критопула, Кирила Лукаріса (сотеріологічне бачення гріха, акцент на терапевтичному вимірі Сповіді) – за допомогою західного схоластичного способу, і тому тут знаходимо певні методологічні елементи, притаманні римо-католицькому богослов'ю, базованому на постановах Тридентійського Собору (говорить про матерію, форму, інтенцію).

Для того, щоб бути зрозумілим для сучасників – як для духовенства і мирян своєї Митрополії, так і латинян, – він використовує термінологію, спільну як для православних, так і для римо-католиків, а також вживає певні поняття як синоніми: епітимія – покута. Однак у такому синтезі не втрачається, а, навпаки, підкреслюється богословська ідентичність та унікальність Могили.

Список джерел і літератури:

1. Галадза П. Літургичне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття. Матеріали Четвертих «Берестейських читань». (Львів-Луцьк-Київ, 2–6 жовтня 1995 р.). Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів, 1997. С. 1–29.
2. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. / Перек. М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000. 426 с.
3. Любащенко В. «Кирил Лукарис и протестантизм: опыт межцерковного диалога». 2001. 92 с.

4. Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult236.htm>.
5. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI–XVII ст. Київ, 2002. 415 с.
6. Кирило Лукарис. Восточное исповедание христианской веры. Стаття 15. URL: www.krotov.info/acts/17/1631luka.html.
7. Кривошеин В. Символические тексты в Православной Церкви. Москва, 2011. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Krivoshein/simvolicheskie-teksty-v-pravoslavnoj-tserkvi/
8. Тридентский Собор. Декрет о Покаянии. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002.
9. Тридентский Собор. Декрет о Таинствах. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002.
10. Тридентский Собор. Декрет об индульгенциях. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002.
11. Тридентский Собор. Декрет об оправдании. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002.
12. Хойнацкий А. Западнорусские уніятські требники – сравнительно съ требниками православными и латинскими. Киев, 1867. С. 137–179.
13. Христианское вероучение. Догматические тексты учительства церкви III–XX вв. / под ред. Пьера Дюмулена. Санкт-Петербург, 2002.
14. Amato A. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*. 1982.
15. Bourgeois H., Sesboüé B. Doktryna sakramentalna Soboru Trydenckiego. T. 3: Historia dogmatów. Znaki zbawienia. Sakramenty. Kościół. Najświętsza Panna Maria. 2003.
16. Krzyszczko H. Psychologiczno-religijne korelaty postaw penitentów wobec spowiedzi. Katowice, 1998.
17. Marcol A. Pokuta i sakrament pokuty. Opole: Polkarton. 1992.
18. Melnyk M. «Spór o zbawienie: Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI — połowa XVII wieku)». 2001. URL: <http://scholar.google.com/scholar?cluster=4081629229609397918&hl=en&oi=scholar>.
19. Mitrofan C. Confessione della Chiesa Orientale Cattolica e Apostolica. переклад та публікація. Amato, Angelo. 1982. Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. *Analekta Vlatadon*.
20. Mokrzycki B. Kościół w oczyszczeniu. Warszawa, 1986.
21. Reron T. Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny. 2002.

References:

1. Haladza P. (1997). Liturhichne pytannia i rozvytok bohosluzhin naperedodni Beresteiskoi unii azh do kintsia XVII stolittia. Lviv [in Ukrainian].
2. Gudziak B. (2000). Kryza i reforma: Kyivska mytropoliia. Tsarhorodskyi patriarkhat i heneza Beresteiskoi unii. Lviv [in Ukrainian].
3. Liubashchenko V. (2001). «Kyryl Lukarys y protestantyzm: opyt mezhntserkovnoho dyaloha» [in Ukrainian].
4. Mytsko I. (2001). Oseredky kultury pry mahnatskykh i shliakhetskykh dvorakh. Kyiv [in Ukrainian].
5. Iakovenko N. (2002). Paralelnyi svit: doslidzhennia z istorii uiahlen ta idei v Ukraini v XVI–XVII st. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kirilo Lukaris. Vostochnoe ispovedanie khristianskoi very [in russian].
7. Krivoshein V. (2011). Simvolicheskie teksty v Pravoslavnoi Tserkvi. Moskva [in russian].
8. Tridentskii Sobor. (2002). Dekret o Pokayanii. Khristianskoe verouchenie. Dogmaticheskie teksty uchitel'stva tserkvi III–KhKh vv. Sankt-Peterburg [in russian].
9. Tridentskii Sobor. (2002). Dekret o Tainstvakh. Khristianskoe verouchenie. Dogmaticheskie teksty uchitel'stva tserkvi III–KhKh vv. Sankt-Peterburg [in russian].
10. Tridentskii Sobor. (2002). Dekret ob indul'gentsiyakh. Khristianskoe verouchenie. Dogmaticheskie teksty uchitel'stva tserkvi III–KhKh vv. Sankt-Peterburg [in russian].
11. Tridentskii Sobor. (2002). Dekret ob opravdanii. Khristianskoe verouchenie. Dogmaticheskie teksty uchitel'stva tserkvi III–KhKh vv. Sankt-Peterburg [in russian].
12. Khoynatskii A. (1867). Zapadnorusskie uniyatskie trebniki – sravnitel'nos trebnikami pravoslavnyimi i latinskimi. Kiev [in russian].
13. Khristianskoe verouchenie. (2002). Dogmaticheskie teksty uchitel'stva tserkvi III–KhKh vv. Sankt-Peterburg [in russian].
14. Amato A. (1982). Il sacramento della penitenza nella teologia Greco-Ortodossa. Analekta Vlatadon.
15. Bourgeois H., Sesboüé B. (2003). Doktryna sakramentalna Soboru Trydenckiego.
16. Krzyszczko H. (1998). Psychologiczno-religijne korelaty postaw penitentów wobec spowiedzi. Katowice.
17. Marcol A. (1992). Pokuta i sakrament pokuty. Opole.
18. Melnyk M. (2001). «Spór o zbawienie: Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI — połowa XVII wieku)».
19. Mitrofan C. (1982). Confessione della Chiesa Orientale Cattolica e Apostolica.
20. Mokrzycki B. (1986). Kościół w oczyszczeniu. Warszawa.
21. Reron T. (2002). Sakrament pokuty w dobie Soboru Trydenckiego. Wrocław.